

KADOC

Documentatie- en Onderzoekscentrum
voor Religie, Cultuur en Samenleving
Interfacultair centrum K.U.Leuven

NIEUWSBRIEF

01|02|03|04|05|06|07|08|09|10|11|12|2005

Op zondag 13 november l.l. overleed abt Ulrik Edward Geniets, prelaat van de norbertijnenabdij van Averbode. Hij was lid van de Adviesraad en het Mecenaats-comité voor de financiering van de bouw van het tweede erfgoedmagazijn van KADOC. Abt Geniets was erg bekommerd om de ontwikkeling van een erfgoedbeleid in de katholieke gemeenschap in Vlaanderen en steunde ten volle de groei van instellingen als KADOC. Wij verliezen in hem een wijze raadsman en een grote en trouwe vriend. Het centrum is hem dan ook bijzonder erkentelijk en zal hem blijvend gedenken.

Werkten mee aan dit nummer Sophie Baré / Lieve Claes / Jan De Maeyer / Kristien Suenens / Luc Vints

Vormgeving / Alexis Vermeylen

Druk / Peeters, Herent

Verschijnt tweemaandelijks / wordt op aanvraag kosteloos toegezonden

Kantoor van afgifte / 3000 Leuven 1

Verantwoordelijke uitgever / Emiel Lamberts / Schoonzichtlaan 52 / B- 3020 Herent

KADOC / Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving

Adres / Vlamingenstraat 39 / B - 3000 Leuven

Telefoon / +32 (0) 16 32 35 00

Fax / +32 (0) 16 32 35 01

E-mail / postmaster@kadoc.kuleuven.be

Internet / <http://kadoc.kuleuven.be>

Giften voor KADOC / kunnen worden overgemaakt op rekeningnummer 432-0000011-57 van de K.U.Leuven met vermelding 'gift KADOC TQO-MECEN1-P3610'.

Vanaf 30,00€ wordt een fiscaal attest bezorgd.

Cover: verpleegkundigen van het Wit-Gele Kruis uiten hun ontevredenheid in een van de witte-woedebetogingen in de jaren 1990.

- 4 Thuisverpleging onderzocht
[Geschiedenis van het Wit-Gele Kruis in Vlaanderen \(1937-heden\)](#)
- 8 Een tijdloos en eigenzinnig vrouwelijk engagement
[De gasthuiszusters van Lier, 1130-2005](#)
- 12 Katholieke subcultuur en culturele identiteit
[Rapportering van colloquia](#)

4	4	8
8	12	12

Thuisverpleging onderzocht

Geschiedenis van het Wit-Gele Kruis in Vlaanderen (1937-heden)

Gezondheidszorg is sinds het interbellum een gevoelig punt in de politieke wereld. Toch kwam het historisch onderzoek over dit onderwerp in België pas vanaf de jaren 1970 op gang. Sindsdien verscheen een stroom aan publicaties, onder andere over de evolutie van het gezondheidsbeleid, de geschiedenis van de artsen en verzorgingsinstellingen, de perceptie van ziekten en de medische consumptie. Maar de geschiedenis van de thuiszorg bleek daarbij geen 'hot item', en kreeg dus amper aandacht van onderzoekers. Door het studie-, publicatie- en tentoonstellingsproject 'Geschiedenis van het Wit-Gele Kruis in Vlaanderen (1937-heden)' hoopt KADOC daar verandering in te brengen.

Dit project werd opgestart naar aanleiding van het 70-jarige jubileum van het Wit-Gele Kruis, Vlaanderens grootste thuisverplegingsorganisatie. Het wil niet alleen focussen op de geschiedenis van de organisatie, maar ook aandacht besteden aan de ontwikkelingen binnen de thuiszorg en de gezondheidszorg. De gegevens van het onderzoek moeten leiden tot een publicatie en een tentoonstelling, die beide in juni 2007 officieel zullen worden voorgesteld. Het boek zal de resultaten van het onderzoek op een historisch verantwoorde en zeer publieksgerichte manier weergeven, met veel aandacht voor grafieken, tabellen en foto's. Ook de tentoonstelling zal de geschiedenis van het Wit-Gele Kruis op een boeiende manier in beeld brengen.

Stichting

Het Wit-Gele Kruis werd in 1937 te Gent opgericht onder impuls van de arts Henri Van de Putte en de jezuïet Jozef Bogaerts. De vereniging had tot doel "het verplegen van zieken te huis en het zorgen voor kraamvrouwen en pasgeborenen, het beoefenen van de voorzorg in den ruimste zin en de dokumentatie bijeen te houden van al de sociale geneeskundige werken welke de leden kan aanbelangen". Alleen gediplomeerde verpleegkundigen werden daarvoor ingeschakeld.

Het ontstaan van het Wit-Gele Kruis kan enkel worden begrepen tegen de achtergrond van een aantal factoren. Zo speelde de lange traditie van thuiszorg in de katholieke gemeenschap een belangrijke rol. Reeds sinds de middeleeuwen legden religieuze congregaties, zoals de zwartzusters en de grauwsusters, zich toe op de thuisverpleging. Daaraan kwam een einde met de Franse Revolutie, maar sinds het midden van de negentiende eeuw deden congregaties weer meer aan thuiszorg. In het begin van de twintigste eeuw werd de Kerk echter geconfronteerd met toenemende concurrentie op het vlak van de thuisverpleging. Mutualiteiten richtten bijvoorbeeld sinds de jaren 1920 thuiszorgdiensten op binnen hun reeds bestaande gezondheidsdiensten. Vanuit Vlaamsgezinde hoek stichtte het Vlaamse Kruis in 1936 de Groene Kruis Dienst, die zieken thuis kosteloos verzorgde.

De medicalisering die vanaf het einde van de negentiende eeuw optrad, had ook een weerslag op de houding tegenover thuiszorg. De toename van technische middelen en

specialisatie zorgde ervoor dat zieken meer in ziekenhuizen werden opgenomen, waar het nodige materiaal voorhanden was. Maar vanaf de jaren 1930 werd de patiënt terug centraal gesteld. Het idee dat hij het best verzorgd werd in zijn natuurlijke omgeving, bevorderde de thuisverpleging.

De toenemende invloed van de overheid op het vlak van de gezondheidszorg was ook een belangrijke factor. Als gevolg van de Eerste Wereldoorlog raakten epidemische ziekten zoals tuberculose en syfilis meer en meer verspreid. De overheid zette daarom campagnes op ter bestrijding en preventie van dergelijke besmettelijke ziekten, waarbij veel 'verpleegsters-bezoeksters' werden ingeschakeld. Zij spoorden besmette personen op, verzorgden hen en leerden hen de elementaire gezondheidsregels. De stijgende invloed van de overheid kwam ook tot uiting in de

Illustratie: de verpleegsters van het Wit-Gele Kruis moeten niet alleen hun patiënten verzorgen ...

vele verordeningen over het verpleegkundig beroep uit de jaren 1920 en in de oprichting van het ministerie van Volksgezondheid in 1936. Dat ministerie startte bijvoorbeeld in 1937 met een 'Kruistocht voor Volksgezondheid', een grootscheepse actie waarbij de bevolking via onder andere voordrachten, films en praktijklessen bewust werd gemaakt van het belang van een goede hygiëne.

Ten slotte speelde ook de veranderende positie van de geneesheren een rol bij het ontstaan van het Wit-Gele Kruis. In de jaren 1930 geraakten de artsen steeds meer in het defensief door de toenemende inmenging van overheid, mutualiteiten, verpleegkundigen en ziekenhuizen op het terrein van de gezondheidszorg en de medische verzorging. Door de stichting van het Wit-Gele Kruis hoopten ze die invloed enigszins aan banden te leggen en hun positie in de gezondheidszorg, en meer specifiek de thuisverpleging, te bekrachtigen.

Verdere evolutie van de vereniging

Slechts een paar maanden na de stichting in Gent werd in 1938 in Brugge een tweede Wit-Gele Kruis opgericht, waarna de vereniging zich verspreidde over heel het land. Zo telde het Wit-Gele Kruis in 1939 al een twintigtal lokale afdelingen. Er werden plannen gesmeed tot samenwerking, die in 1939 uitmondde in een Nationale Federatie met zetel te Gent. In 1942 verhuisde die Federatie naar Brussel en werd er een Nationaal Centrum ingericht. Er bleven wel provinciale verenigingen bestaan, die relatief autonoom werkten. Vanaf 1948 werden alle Wit-Gele-Kruisafdelingen in het kader van de uitbouw van de sociale zekerheid door het Rijksfonds voor Verzekering tegen Ziekte en Invaliditeit erkend als verzorgingsorganismen. Voortaan werden een aantal vooraf bepaalde verpleegkundige verzorgingen door de ziekenfondsen terugbetaald.

In 1963 ondertekende het Wit-Gele Kruis een nationaal protocol met de Landsbond der Christelijke Mutualiteiten en met Caritas Catholica, die onder andere verschillende congregaties actief in de thuisverpleging groepeerde. Daardoor werd het Wit-Gele Kruis de enige christelijke vereniging voor thuisverpleging. Een jaar later ontstond de Nationale Federatie van Wit-Gele-Kruisverenigingen, een overkoepeling van de negen autonome provinciale verenigingen. Een andere belangrijke stap in de geschiedenis van het Wit-Gele Kruis was de structuurhervorming van 1998. Daarbij werd het nationale niveau ontbonden en smolten de Waalse provinciale verenigingen samen met Aides Familiales tot de Fédération de l'Aide et des Soins à Domicile. De Vlaamse verenigingen bleven afzonderlijk bestaan en verenigden zich in het Wit-Gele Kruis van Vlaanderen.

Onderzoeksvragen

In de eerste plaats besteedt het project aandacht aan het ontstaan en de ontwikkeling van de thuiszorg. Er wordt nagegaan waar de oorsprong van de thuiszorg ligt, welke evolutie ze doormaakte en welke de belangrijkste actoren op dat vlak waren. Daarbinnen wordt dan het ontstaan van het Wit-Gele Kruis gekaderd. Waarom ontstond het Wit-Gele Kruis juist in 1937? Wie waren de drijvende krachten achter de stichting? Hoe werkte die eerste vereniging? Wat was de reactie van reeds bestaande thuiszorginitiatieven?

Ook het verdere verloop van de geschiedenis van het Wit-Gele Kruis zal steeds worden gesitueerd in de algemene evoluties op het vlak van de thuiszorg. Daarvoor wordt de aandacht toegespitst op een aantal thema's, die elkaar in de praktijk regelmatig overlappen. In de eerste plaats komt de organisatie aan bod, waarbij wordt nagegaan hoe het bestuurlijke organogram evolueerde en welke de verhoudingen waren tussen de verschillende niveaus (nationaal-provinciaal-lokaal). Ook de rol van een aantal vooraanstaande figuren wordt onderzocht. De dagelijkse werking van het Wit-Gele Kruis is een aspect dat in dit onderzoek niet mag worden vergeten. Er wordt daarbij aandacht besteed aan het profiel van de verpleegkundige en de patiënt, aan het takenpakket en aan de evolutie van de toegepaste materialen, technieken en logistiek. Verder worden ook de opleidings- en onderzoeksinitiatieven van het Wit-Gele Kruis onder de loep genomen. Wat waren de onderwerpen, doelen, methoden, redenen en resultaten? De studie schenkt ook specifiek aandacht aan de 'levensbeschouwelijke profilering' van het Wit-Gele Kruis. Er wordt nagegaan of de organisatie en de werking van de vereniging daardoor werden beïnvloed en hoe de relaties met kerkelijke instellingen en structuren verliepen. Ten slotte komen ook de beeldvorming en de propaganda aan bod. Welk imago toonde het Wit-Gele Kruis aan de

buitenwereld? Via welke kanalen gebeurde de profilering? Hoe werd de vereniging gepercipieerd in de samenleving?

Het Wit-Gele Kruis werkte natuurlijk niet in het luchtledige, maar was ingebed in de maatschappij. Daarom worden ook de relaties onderzocht met verschillende organisaties en instellingen, waaronder thuiszorgverstrekkers, middenveldorganisaties, overheidsinstanties, kerkelijke structuren en organisaties van geneesheren en verpleegkundigen. Dat alles gebeurt niet in een afzonderlijk onderdeel, maar in de hoger opgesomde denkpistes.

Bronnen

Het uitgebreide archief van het Wit-Gele Kruis vormt vanzelfsprekend de basis van de studie. De aandacht gaat daarbij niet alleen uit naar de documenten van het nationale niveau, maar evenzeer naar die van de provinciale vzw's en de lokale afdelingen. Ook wordt onderzoek verricht in externe archieven, zoals stads-, bisschoppelijke en persoonsarchieven, archieven van christelijke organisaties en van verpleegkundigen- en artsenorganisaties.

Het Wit-Gele Kruis beschikt ook over een verzameling audiovisueel materiaal. Die beslaat een breed spectrum, gaande van foto's en affiches tot verpleegmateriaal en video's. Dat materiaal zal niet alleen worden gebruikt voor het onderzoek, maar is natuurlijk ook cruciaal voor de publicatie en de tentoonstelling.

Minstens even belangrijk als die archivalische bronnen zijn de interviews die in de loop van het project zullen worden afgenomen. Daarbij krijgen zowel vooraanstaande figuren van het bestuur van het Wit-Gele Kruis (lokaal, provinciaal en nationaal) als personen op het werkveld het woord. Via die interviews hoopt KADOC meer te weten te komen over de con-

crete werking en de recente geschiedenis van het Wit-Gele Kruis.

In het kader van dit project is KADOC nog op zoek naar aanvullend materiaal. Dat kan zeer divers zijn: briefwisseling, contracten, foto's, prenten, affiches, vlaggen, uniformen, medisch materiaal, medailles, dia's, geluidsopnames, ... Alles wat met het Wit-Gele Kruis te maken heeft, is welkom. We doen dan ook een oproep naar u. Wie weet vindt u nog 'schatten op zolder'! De aangebrachte stukken zullen worden gebruikt in het historisch onderzoek en, waar mogelijk, als illustratiemateriaal in de publicatie en de tentoonstelling.

Wie bronnenmateriaal heeft of zijn verhaal wil doen, kan steeds contact opnemen met KADOC of rechtstreeks met projectmedewerkster Sophie Baré (sophie.bare@kadoc.kuleuven.be). Dank bij voorbaat!

Sophie Baré

Illustratie: de oudste affiche van het Wit-Gele Kruis.

Een tijdloos en eigenzinnig vrouwelijk engagement

De gasthuiszusters van Lier, 1130-2005

Op 25 november 2005 werd in het Stedelijk Museum Wuyts-Van Campen en Baron Caroly in Lier een nieuwe KADOC-publicatie voorgesteld. *Eén van hart en één van ziel. Geschiedenis van de Gasthuiszusters-Augustinessen van Lier, 1130-2005* vertelt het verhaal van een gemeenschap van actieve religieuze vrouwen die er al bijna negen eeuwen lang in slaagt om met een opmerkelijke continuïteit vorm te geven aan een apostolisch engagement ten dienste van de zorgbehoevende medemens.

De gasthuiszusters-augustinessen van Lier ontstaan uit de semi-religieuze en gemengde communauteit verbonden aan het Onze-Lieve-Vrouwgasthuis, rond 1130 opgericht even buiten de stadsmuren. Gedreven door de dynamiek van een religieuze hervormingsbeweging en door het *vita-apostolica*-ideaal bekommert die groep van vrome leken, mannen én vrouwen, zich om de opvang van pelgrims op weg naar de Lierse patroonheilige Sint-Gummarus. Dankzij de vastberadenheid van de gasthuisgemeenschap weten de leden zich in de eeuwen nadien telkens opnieuw aan te passen aan veranderende omstandigheden en machtsstructuren. Het engagement van de communauteit overleeft op die manier de maalstroom van ontwikkelingen en moeilijkheden, ook al gaan tegen het einde van de vijftiende eeuw enkele van de oorspronkelijke karakteristieken verloren.

Illustratie: novicen aan het werk, jaren 1950.

Zusters van het Sint-Elisabeth-gasthuis

Onder druk van de kerkelijke overheden kiest de semi-religieuze gemeenschap rond het midden van de dertiende eeuw voor de regel van Augustinus. De aanvaarding van die kerkelijke onderbouw verandert evenwel weinig aan het charisma van de broeders en zusters. De augustijnse regel biedt door zijn flexibiliteit en zijn nadruk op de naastenliefde immers voldoende ruimte aan de oorspronkelijke idealen van de gasthuiscommunauteit. In de late middeleeuwen evolueert de gemengde groep ook naar een exclusief vrouwelijke gemeenschap. Tegelijkertijd wordt de patiëntendoelgroep - binnen de context van de zich ontwikkelende Lierse armen- en ziekenzorg - meermaals geherdefinieerd. De opvang van de pelgrims wordt na 1236, wanneer het gasthuis een plaats krijgt binnen de stadsmuren, eerst uitgebreid naar een ruimere groep van patiënten. Nadien beperken de zusters zich in toenemende mate tot de opvang en verzorging van een welomschreven groep van 'arme zieken'. Die verschuiving - tegen de wil van de stedelijke overheid in - vertaalt zich in de vijftiende eeuw in de naamswijziging van Onze-Lieve-Vrouw- naar Sint-Elisabethziekenhuis.

Tot en met de negentiende eeuw verandert het apostolische engagement van de gasthuiszusters van Lier, evenals de augustijnse basis ervan, niet, temeer omdat de sociale noden permanent hoog blijven. Het dient gezegd dat de afwezigheid van grote interne problemen van financiële of morele aard de zusters heeft gevrijwaard van al te grote druk van de kerkelijke autoriteiten, die overigens

tot het einde van de zestiende eeuw in het verre Kamerijk vertoefden, of van de wereldlijke overheden. Zelfs de politieke en maatschappelijke turbulentie van de tweede helft van de achttiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw heeft geen directe invloed op de continuïteit van het apostolaat en de religieuze invulling ervan door de gasthuiszusters. Het Sint-Elisabethgasthuis wordt onder het Franse bewind wel geconfisqueerd (1796) en overgedragen aan een burgerlijke commissie. Toch houden de zusters nog decennialang de touwtjes in handen. Zelfs nadat ze hun zeggenschap over de instelling in de loop van de negentiende eeuw ook in de praktijk moeten afstaan en het gasthuis in 1873 verhuist naar een moderne nieuwbouw in de Mechelsestraat, blijven ze er actief. Pas in 1986 vertrekken de laatste Lierse gasthuiszusters uit het Sint-Elisabethziekenhuis.

Nog tijdens de Franse periode slaagt de gasthuiscommunauteit erin om van Napoleon een officiële erkenning als hospitaalcongregatie te verkrijgen, een verworvenheid die het engagement van de gemeenschap een extra solide basis geeft. Die relatief comfortabele positie en het historische 'gewicht' van de bestaande apostolaatspraktijk inspireren de Lierse gasthuiszusters tot een zeker conservatisme. Van een oprechte interesse voor vernieuwingen op het vlak van de ziekenzorg is lange tijd

geen sprake. In de zeventiende en achttiende eeuw blijft de invloed van medische innovaties sowieso beperkt, maar ook later zijn de zusters niet echt meegaand wanneer het de introductie van nieuwe technieken betreft.

Expansie en heroriëntering

Enigszins verrassend komen de grootste bedreigingen voor het engagement van de gasthuiszusters uit 'eigen kring': de kerkelijke autoriteiten enerzijds en het apostolaatsbeleid van de congregatie anderzijds. In de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw krijgt de congregatie, die tot dan toe als vrouwelijk religieus instituut stand weet te houden tegenover de druk van de mannelijke autoriteiten, af te rekenen met een toenemende controle van de diocesane overheden. De bisschoppelijke autoriteiten willen, in navolging van Romeinse instructies, hun bevoegdheid over de sterk in aantal en omvang toegenomen vrouwelijke congregaties nu ten volle uitoefenen. Er komen verstrengde regels en statuten die een haalbare combinatie van religieus gemeenschapsleven en actief apostolaat in de

Illustratie: tussen 1945 en 1963 zijn de Lierse gasthuiszusters werkzaam in het Sint-Jozefspreventorium van Pulderbos.

ziekenzorg ernstig bemoeilijken. De zusters krijgen van hogerhand ook nieuwe taken opgelegd. Zo sticht de congregatie in 1907, op verzoek van de kerkelijke overheden, naast het Sint-Elisabethgasthuis het Heilig-Hartgesticht, een merkwaardige combinatie van operatiekliniek en rusthuis voor bejaarde dames.

De oprichting van het Heilig-Hartgesticht is het eerste private initiatief van de Lierse gasthuiszusters en tegelijk een concrete uiting van de ingrijpende expansie die de congregatie tot in de jaren 1950 kenmerkt. De zusterpopulatie verzeenvooudigde op minder dan een halve eeuw tijd en bereikte in de jaren 1960, mede dankzij de kloosterfusies met de gasthuiszusters van Dendermonde (1948) en Vilvoorde (1957), een hoogtepunt met meer dan 370 zusters. In dezelfde periode wordt ook het apostolaat van de gasthuiszusters drastisch uitgebreid. Bestaande instellingen, zoals het gasthuis en de Heilig-Hartkliniek, groeien uit tot onmisbare pijlers in de Lierse gezondheidszorg. Andere initiatieven op het vlak van ziekenzorg, bejaardenzorg, jeugdzorg en verpleegonderwijs in Lier, Sint-Katelijne-Waver, Mortsel, Boechout, Pulderbos en ... Congo brengen de zusters ver buiten de grenzen van de Pallieterstad.

De snelle ontwikkelingen leggen evenwel een zware druk op de congregatie. Zowel organisatorisch als financieel is alles nog maar moeilijk te bolwerken. Bovendien komt het haast onmerkbaar tot een breuk met het verleden. Hoewel de zusters aan de slag blijven in het Sint-Elisabethziekenhuis, vervaagt het traditionele profiel van de hospitaalcongregatie in de twintigste eeuw, zonder dat een duidelijk en spiritueel onderbouwd alternatief wordt gevonden. Pas in de jaren 1960 komen de zusters ertoe, vermoedelijk onbewust gestimuleerd door de afbrokkeling van de eeuwenoude identiteit, om te zoeken naar een nieuwe invulling van hun eigenheid. In de context van de algemene vernieuwingstendenzen binnen de Kerk, het dalende aantal roepingen en de

langzame vergrijzing van de zusterpopulatie ontluikt binnen de congregatie een sterke spirituele herbronningsbeweging. De Lierse gasthuiszusters vertalen die niet alleen in een grotere aandacht voor individuele vrijheden, nieuwe vormen van gemeenschapsleven en verzoening met de wereld. Er komt ook een grondige heroriëntering van het apostolaat. Vanuit de 'herontdekking' van het augustijnse basischarisma van de congregatie groeit de bekommernis om eigentijdse noden en 'nieuwe armen': vluchtelingen, eenzame zieken, ex-gevangenen, bejaarden, ...

Intussen staat ook de tijd in de bestaande apostolaatsinstellingen niet stil. Na jaren van sterke concurrentie komt het op het einde van de jaren 1960 tot een toenadering tussen het Sint-Elisabeth- en het Heilig-Hartziekenhuis. Dertig jaar later, aan de vooravond van de eenentwintigste eeuw, smelten beide Lierse ziekenhuizen samen. Het één gemaakte H.-Hartziekenhuis weet een belangrijke plaats te veroveren in het regionale ziekenhuiswezen. De Lierse gasthuiszusters zijn dan al niet meer massaal in de instelling aanwezig. In het kader van de vernieuwingen van de jaren 1960 kiest de congregatie er immers ook voor om de traditionele apostolaatswerken door te geven aan leken, met duidelijke afspraken over het behoud van een christelijke inspiratie. De operatie is in 2005 haast voltooid.

Dit alles komt uitgebreid aan bod in de publicatie, is er gekruid met allerlei anekdotes en tot leven gebracht door bijna 200 illustraties. In bijgevoegde folder vindt u de inhoud, de technische gegevens en een bestelformulier.

Naar aanleiding van de publicatie loopt er in het Stedelijk Museum van Lier een tentoonstelling onder de titel "Een gasthuis in en voor de stad. De gasthuiszusters van Lier". Meer informatie vindt u op de KADOC-website.

Kristien Suenens

Katholieke subcultuur en culturele identiteit

Rapportering van colloquia

Het vroege najaar lijkt wel de colloquiumperiode bij uitstek te zijn. De voorbije weken participeerde KADOC actief met lezingen en tussenkomsten aan niet minder dan vier studiebijeenkomsten. Of bijna de wereld rond: Fribourg, Cambridge, Parijs en Montréal. Opvallend was de aandacht voor de vraagstelling naar het fenomeen van een katholieke subcultuur en de relatie tot de culturele identiteit in de bestudeerde landen of regio's.

De religieuze instituten en de katholieke subcultuur

De vierde bijeenkomst van het onderzoeksnetwork Relins-Europe (The European Forum on the History of the Religious Institutes in the 19th and 20th Centuries in Europe), waarvan KADOC initiatiefnemer en coördinator is (zie <http://www.relins.be>), had dit jaar in Zwitserland plaats. Gastheer was de Universiteit van Fribourg (Urs Altermatt en Francesca Metzger). In een vijftiental lezingen werd kritisch gereflecteerd over de rol van de religieuze instituten (abdijen, mannelijke en vrouwelijke congregaties of kloosterinstellingen) in de ontwikkeling en verspreiding van een aparte, eigen katholieke (sub)cultuur in Europa. Die rol is ongemeen groot, groter dan vaak wordt aangenomen in traditionele kerkhistorische of cultuursociologische overzichten. De religieuze instituten droegen via parochiale missies, onderwijs, jeugdwerk, retraites of conferenties voor leken(elites), de uitgave van jeugd- en volwassenentijdschriften of de oprichting van radio- en televisiezenders heel

actief bij tot de creatie van een katholieke identiteit.

De parallellen tussen hun optreden in de verschillende Europese landen zijn opvallend. Interessant was de samenhang tussen het ultramontanisme en het actief opnemen van de rol als collectieve identiteitsverstrekker door de religieuze instituten. Veel discussie lokte de bijdrage uit over de distributie van een masculien of feminien beeld van Kerk en geloof in Noord-Europa. Masculiniteit bleek

Illustratie: aankondiging van een parochiale missie van de paters redemptoristen in Tisselt in de jaren 1930.

daarbij een significant contrareformatorisch wapen te zijn: de baarden van de missionarissen waren een heus statement. Als algemene conclusie kan gelden dat de religieuze instituten veel hebben bijgedragen tot de reïntegratie van kerkpraktijk en devotie in de moderne samenleving na de Franse Revolutie, de verspreiding van de katholieke waarden, moraal en sociale leer en de promotie van het beeld van een universele Kerk en paus. De handelingen van de workshop zullen worden gepubliceerd in de internationale reeks van KADOC.

In de marge van de workshop bepaalde de stuurgroep ook de bijeenkomsten van het netwerk voor de volgende jaren. In 2006 wordt de jaarlijkse studiebijeenkomst een collectieve participatie aan het colloquium 'Missiology, Science and Modernity. Interaction and Comparison of Protestants and Catholics, 1850-1939', dat van 1 tot 4 maart plaatsvindt in de Academia Belgica te Rome. In 2007 treedt de onderzoeksgroep Echo samen met de Radbouduniversiteit te Nijmegen als gastheer op. Thema wordt dan de bijdrage van de religieuze instituten aan onderwijs en opvoeding. Voor 2008 staat in Leuven (i.s.m. de Vrije Universiteit Brussel) de thematiek van de maatschappelijke discussie over het patrimonium van de religieuze instituten in de lange negentiende eeuw op de agenda. Elke workshop wordt voorafgegaan door een *call for papers*.

Gender en mondelinge geschiedenis

Van 16 tot 17 september had in Cambridge (UK) aan de Faculty of Divinity de vierde jaarvergadering plaats van het onderzoeksnetwerk 'Consecrated Women' (Susan O'Brien, Camden Brown, Carmen Mangion). In 2006 zal de bijeenkomst plaatshebben aan de universiteit van Maynooth in Dublin (Ierland). Het netwerk brengt historici en archivariissen samen die in het Verenigd Koninkrijk en Ierland actief

zijn op het domein van de geschiedenis van de religieuze instituten en dat heel specifiek vanuit een genderperspectief.

Het hoofdthema dit jaar was 'Gender en mondelinge geschiedenis'. In diverse referaten werd ingegaan op de theorie en methodologie in verband met en de creatie, bewaring en ontsluiting van mondelinge bronnen. Uit de vele voorbeelden blijkt dat mondelinge geschiedenis een onmisbare bron is voor de studie van het genderperspectief (de socio-culturele en evoluerende constructie van vrouwelijkheid en mannelijkheid) in de ontwikkeling van de vrouwelijke religieuze instituten, voor het ontsluiten van de vrouwelijke spiritualiteit, de vrouwelijke accenten inzake leiding en oriëntering van de religieuze instituten en voor de terugdringing in een ondergeschikte of dienende rol van de vrouwelijke religieuzen in een mannelijk kerkinstituut. Vrouwelijke religieuzen hielden bovendien vanuit een traditie van onthechting en religieuze bescheidenheid in vergelijking met hun mannelijke collega's minder tot weinig kronieken of archieven bij. Als correctie op de weinige bronnen of de visie van mannelijke visitatoren of geestelijk directeurs is mondelinge geschiedenis een onmisbaar instrument.

Buiten het centrale thema was er een reeks boeiende lezingen over de bijdrage van vrouwelijke religieuzen tot de katholieke subcultuur, onder andere over zusters die in het Verenigd Koninkrijk het genre van de jeugdliteratuur beoefenden en over de invloed van de jezuïeten (spiritualiteit) op het ontstaan van de laat-achttiende-eeuwse en vroeg-negentiende-eeuwse vrouwelijke instituten (religieus reveil). Er was ook het uiterst revelerende levensverhaal van Amélie von Lasaulx (1815-1872), die wegens haar kritische houding tegenover het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid (1870) onder druk van de ultramontaanse bisschoppen in Duitsland werd geïsoleerd en monddood gemaakt. Merkwaardig genoeg had haar gedwongen isolement het

omgekeerde effect en ging haar wedervaren Europa rond, tot in het Verenigd Koninkrijk toe. Haar levensverhaal was daar dan weer koren op de molen van antipapistische anglicanen.

Een lezing behandelde de zusters van het Heilig Hart van Jezus en Maria en hun opvang van en instellingen voor ongehuwde moeders en hun baby's in Engeland en Ierland (Cork). Die congregatie, waarvan de wieg zoals van zovele kloosterorden in Frankrijk stond, werd door rijke burgers gevraagd om met dat soort, ondertussen gecontesteerde, opvangtehuizen te starten. Meteen werd die vorm van isolement en morele correctie van jonge ongehuwde moeders in het juiste en ruimere burgerlijk morele en niet uitsluitend religieuze perspectief geplaatst. Ook protestantse en anglicaanse diaconessen richtten dergelijke instellingen op. Een comparatief perspectief was ook aanwezig in een lezing over de thuisverpleging van arme zieken door de 'Brown deaconesses' die onder de auspiciën van de presbyteriaanse kerk in Schotland werkzaam waren. Wanneer de toestand van de zieken thuisverpleging niet langer mogelijk maakte, werden ze overgebracht naar het hospitaal van de diaconessen in Edinburgh.

Katholieke congressen en hun rol als identiteitsverstrekkers

Van Cambridge naar Parijs of van vrouwelijke religieuzen naar het fenomeen van de katholieke congressen in Frankrijk en dat in een breder vergelijkend Europees perspectief. Op 22 en 23 september had te Parijs (Ecole Pratique des Hautes Etudes, Claude Langlois & Université de Savoie, Christian Sorrel) een rondetafelconferentie plaats over de betekenis van de katholieke congressen. Al bleef de comparatieve dimensie wat ondermaats, toch leverden de hoofdzakelijk op de Franse situatie toegespitste lezingen interessante aanknopings- en vergelijkingspunten op met België en Europa.

De rondetafel had door het selecte aantal deelnemers (een vijftiental) het grote voordeel dat tijdens de lezingen en discussies geleidelijk aan een coherent beeld groeide van de zeer diverse congressen (katholieke congressen, sociale congressen, mariale congressen,

Illustratie: de massa op de Brusselse Heizel naar aanleiding van het katholieke congres van Mechelen in september 1936.

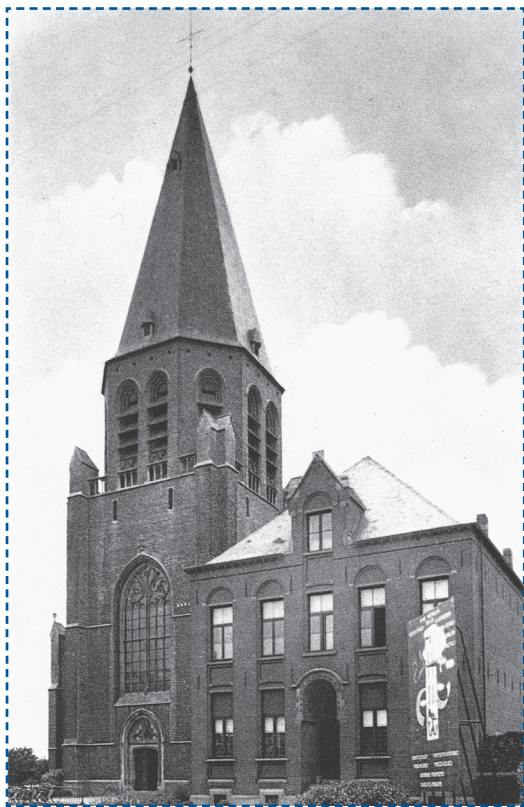
eucharistische congressen enzovoort) en dat ook een idee werd gevormd van hun effect en/of impact op de Kerk en het katholieke leven. Uit het verhaal van spanningen tussen episcopaat en leken, verschillen in visie tussen transigenten en intransigenten, de lancering van antisocialistische acties ca. 1880, de spanning tussen politisering of depolitisering van de congressen, bleek het belang van het fenomeen vooral te liggen in zijn bijdrage tot de creatie van een katholieke identiteit, de wording van een katholieke subcultuur. De lancering van nieuwe visies op catechisatie, relatievorming en gezin, vrouwenarbeid en de zending van de moeder aan de haard, volksliturgie, religieuze muziek en kerkzang en van nieuwe concepten over de parochies miste haar effect niet.

Een fascinerend punt was de evoluerende, maar vergelijkbare regie van die massamanifestaties. In de verschillende landen en diverse soorten van congressen werd zowat een gemeenschappelijk scenario gevolgd: een plechtige openingsmis, een toespraak van de voornaamste kerkleiders en al dan niet een pauselijk delegaat, reeksen toespraken gevolgd door discussiesessies in plenum of in kleinere, thematische groepen, optochten of massaspelen. Of toch een verschil? Blijkbaar hielden alleen de Belgische katholieken er de gewoonte op na een afsluitend banket te organiseren met een feestelijke toast aan het adres van paus en koning. Lag Bourgondië dan toch in België of had de Belgische kerk meer reden tot feesten? Meer daarover in de handelingen die zullen worden gepubliceerd.

De toekomst van de openbare cultusgebouwen of het protest tegen de afbraak van de (katholieke) culturele identiteit

Is de problematiek van niet-gebruik, ontwijding en leegstand of afbraak van de openbare cultusgebouwen in Vlaanderen (België) (nog) niet aan de orde, in het buitenland duidelijk wel. Zowel in de Verenigde Staten van Amerika als in Canada stellen de rooms-katholieke bisdommen de laatste jaren tientallen kerkgebouwen - vaak onder luid protest van de gelovigen - te koop; in Engeland en Nederland gebeurt hetzelfde en dat zowel aan protestantse en anglicaanse als aan rooms-katholieke zijde. Op initiatief van de Université de Québec in Montréal (UQAM, Luc Noppen en Lucie Morisset van de Chaire de la gestion du patrimoine) en de Fondation du patrimoine religieux du Québec had van 18 tot 22 oktober in Montréal een colloquium plaats waar de problematiek van de toekomst van de openbare cultusgebouwen zowel vanuit (kerk)juridisch, godsdienstsociologisch (kerkpraktijk, perceptie van de cultusgebouwen), cultuur- en architectuurhistorisch als urbanistisch oogpunt in een Europees en Noord-Amerikaans vergelijkend perspectief werd bekeken. Daarbij werden de toch wel zeer verschillende uitgangssituatie en de aanpak in de verschillende landen tegen het licht gehouden.

KADOC stelde er het onderzoek *Kerken in neostijlen in Vlaanderen. Ontwikkeling en implementatie van een methodologie voor de bescherming en de monumentenzorg van het negentiende-eeuwse kerkelijk architecturaal patrimonium in Vlaanderen* voor, dat in 2002-2003 door Thomas Coomans (thans hoogleraar V.U. Brussel) in opdracht van de Afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap werd uitgevoerd. Ook de werking van structurele initiatieven als CRKC (Centrum voor Religieuze Kunst en

Cultuur - Museum Parkabdij) en KADOC werden ter sprake gebracht.

Interessant was het inzicht dat kon worden verworven in de diverse soorten instellingen en organisaties die op het vlak van het behoud, beheer en/of herbestemming van openbare cultusgebouwen in Europa en op het Noord-Amerikaanse continent actief zijn, bijvoorbeeld The Churches Conservation Trust en English Heritage in het Verenigd Koninkrijk, de National Trust for Historic Preservation (Boston) en Partners for Sacred Places (Philadelphia) in de Verenigde Staten, de Fondation du patrimoine religieux du Québec en Heritage Planner (Vancouver) in Canada.

Illustratie: de neogotische Sint-Jozef Colomakerk in Mechelen, in 1913-1916 gebouwd naar een ontwerp van provinciaal architect Edward Careels en nu mogelijk bedreigd door afbraak.

Een essentieel probleem is blijkbaar de dialoog die tot stand moet worden gebracht tussen enerzijds de bisschoppen, parochies en geloofsgemeenten en anderzijds de overheid, urbanisten en monumentenzorgers over de toekomst van de openbare cultusgebouwen. Het blijkt geen gemakkelijke opgave te zijn die te realiseren in respect voor de bevoegdheden van elke betrokken partij. Vooral in landen met een strikte scheiding tussen staat en religie, die geen naasting hebben gekend van de cultusgebouwen, ligt dat moeilijk. Daar zijn die gebouwen immers eigendom van de religieuze denominaties zelf of hebben ze een specifiek statuut, afhankelijk van overeenkomsten tussen de civiele en religieuze denominaties/autoriteiten. In Vlaanderen (België) houdt het stelsel van de kerkfabrieken als openbare instellingen met een bijzonder statuut al een vorm van georganiseerde dialoog in door hun positie en hun gestructureerde contacten met de burgerlijke overheid.

Op 23 en 24 oktober werd op uitnodiging van de University of Concordia te Montréal in de context van de groeiende problematiek van de herbestemming van kloostergebouwen ook gebrainstormd over de haalbaarheid van initiatieven als KADOC en CRKC in Canada en meer bepaald Québec. Voor beide voorbeelden was alleszins een gehoor te vinden. Ook de handelingen van dit Canadese colloquium worden gepubliceerd. Het is trouwens de bedoeling van de organisatoren om in de toekomst ook de problematiek van het beheer van het patrimonium van de religieuze instituten onder de loep te nemen. Een traject dat we samen met de collega's van CRKC willen opnemen. Wordt dus vervolgd.

Jan De Maeyer